

O NAJVAŽNIJIM DRUŠTVENIM PROBLEMIMA NAKON II SVJETSKOG RATA

Ove godine, u povodu 30. obljetnice uspješnog završetka drugog svjetskog rata i uništenja nacizma i fašizma, Jugoslavenski međuakademijski odbor koji se bavi proučavanjem uzroka i posljedica drugog svjetskog rata, organizira drugo znanstveno savjetovanje o pitanjima koja su važna u vezi s tim. U stvari je ovo treće znanstveno savjetovanje o spomenutoj temi, pri kojem sudjeluje Međunarodni odbor za njezino proučavanje, koji ima svoje sjedište u Luxemburgu.

Možemo s ponosom utvrditi da je zahvaljujući spomenutim znanstvenim savjetovanjima i radu navedenog međunarodnog odbora, u znanstvenom pogledu raščišćeno i pojašnjeno mnogo koje pitanje. To omogućava pravilno osvjetljenje cjelokupne političke, pravne, privredne, moralne i kulturne situacije nastale prije svega zbog nacizma, a koja se najpotpunije odrazila u njemačkom fašizmu i počela sudbonosno utjecati na razvoj čovječanstva.

Međutim, to je rad koji je potrebno stalno upotpunjavati, jer se grozne posljedice koje imaju svoj izričaj u nastanku tih pojava, ne mogu obraditi u samo nekoliko savjetovanja. Treba ih izvagati u cjelokupnoj njihovoj biti i to što dublje i prikazati što plastičnije. Od jednake važnosti je i u tom vremenu nastala jedinstvena pojava da zagovornici nacizma pokušavaju opravdati počinjena grozna djela, da pokušavaju prikriti izvršene zločine, zatajiti ih i pripisati drugim osobama te im dati i drugačiji smisao.

Znači da je potrebno potražiti gdje su uzroci takvim pojavama i s kojim ciljevima su bile uzrokovane i još se održavaju. Previše bi bilo jednostavno ako bismo se zadovoljili uobičajenim objašnjenjem da oni koji pišu o tome i svu krivicu za zločine počinjene od nacizma pokušavaju prevaliti na druge to čine da bi rasteretili šefove industrijskog potencijala i rukovodioce vojne sile u Njemačkoj. Uzroci moraju biti dublji. Započetim radom treba utvrditi pravo, stvarno značenje tih djela i prave krivce za njih, jer bismo time mogli utvrditi i kakav smisao i posljedice imaju ta djela i danas i od kakvog su značenja za razvoj društvenog života uopće.

1.

Na temelju dosadašnjih nalaza treba spomenuti bar neka, za nacizam bitna obilježja tih postupaka, koja su u svom nastanku bila nova, ali se nastavljaju i danas i to čak i drugdje po svijetu. Među njih spadaju: potpuno gaženje cjelokupnog međunarodnog prava; očito kršenje međunarodnih propisa o zabrani pojedinih djela bilo vojnih bilo protiv civilnog stanovništva. Tu spada i očito kršenje zadane riječi i svečanih obećanja sa strane rukovodećih nacističkih i fašističkih državnika. Treba spomenuti i provedeni bezobzirni biološki rat; zločine nad ljudima izvršene na drugi način (eutanazija, bezobzirni medicinski pokusi sa strašnim posljedicama na ljudima), bezobzirno uništavanje ljudi u poznatim koncentracionim logorima, masovno prisilno preseljavanje stanovnika s njihovih prebivališta i to kako muškaraca tako i žena, staraca i djece, u krajnje nehigijenskim uvjetima i u izvanredno kratkom vremenu; odvođenje na prisilni rad uz nedovoljnu prehranu i opskrbu; neljudsko premlaćivanje i na drugi način mučenje ljudi, sramoćenje žena što je bio udarac u lice svakom čovjeku koji je u sebi imao koliko-toliko osjećaja humanosti; masovno streljanje talaca, pogotovu i djece (npr. gimnazijalaca u Kragujevcu); pogromi protiv Židova, istrebljenje Židova i drugih naroda; osnivanje koncentracionih logora u kojima su vršeni najteži zločini protiv čovječanstva, pogotovu pomoću plinskih komora; osnivanje milijunskih armija za uništavanje čovječanstva (npr. SS armija od 950.000 članova) i slične grozote. U stvari, riječ je bila o masovnom uništavanju ljudskih života i ostalim zločinstvima nacista u svim područjima čovjekova postojanja.¹

U posebnosti nacista treba ubrojiti ono što su radili njihovi šefovi, naime neprijateljem nacizma smatrali su svakoga tko nije spadao među odane pripadnike njemačkog naroda, ili tko je bio pripadnik drugih naroda i po mišljenju nacista bio niže vrijednosti. Svi oni su bili potpuno obespravljani i izloženi neslućenom nasilju. Hitler je zahtijevao totalnu militarizaciju cjelokupne Njemačke, sam je uveo apsolutnu diktaturu i obljetnicu uvođenja je označila obljetnica paljenja Reichstaga.²

¹ Vidi podatke u nirnberškoj presudi (Presude međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu 1. 10. 1946 — obrazloženje, izdao Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948, str. 31—232). Tom presudom su Herman Göring, Wilhelm Keitel, Joachim von Ribbentrop, Ernst Kaltenbrunner, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Wilhelm Frick, Julius Streicher, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Artur Seys-Inquart i Martin Bormann osuđeni na smrt vješanjem; Rudolf Hess, Walter Funk i Erich Raeder na doživotni zatvor; Karl Dönitz na zatvor u trajanju od 10 godina; Baldur von Schirach i Albert Speer na 20 godina zatvora, Constantin von Neurath na 15 godina zatvora, dok su Hjalmar von Schacht, Franz von Papen, Hans Fritzsche bili oslobođeni.

² Podaci iz rasprave dr Eduard Čalić: Treći Rajh i drugi svjetski rat u suvremenoj historiografiji, str. 13—67. Zbornik JAZU 1972. Simpozij o drugom svjetskom ratu i miru među narodima.

Treba spomenuti rad poznatog povjesničara koji je već umro, Josipa Wulfa. On je osobno doživio strahote koncentracionog logora u Auschwitzu. Objavio je četiri potresne knjige dokumenata na više od 2000 stranica o fašističkom uništavanju njemačke kulture u Trećem Reichu u području književnosti, kazališne umjetnosti, slikarstva, kiparstva i glazbe.³

Od ostalih zločina treba spomenuti bar još ubijanje ranjenika, sanitetskog osoblja i paljenje bolnica. Akademik Nikoliš je naveo potresne podatke o tim zločinima samo za Jugoslaviju i činjenicu da je to grozno nasilje trajalo sve vrijeme rata, od 1941. godine dalje i to na svim područjima Jugoslavije.

Tu spada i pokolj na planini Zlatibor, gdje su već 29. novembra 1941. godine vojnici Wehrmachta pobili 150 teških ranjenika, a 1942. godine su talijanski fašisti ubili 11 teških ranjenika u seoskoj školi i onda je zapalili. U 1942. godini je bila spaljena i partizanska bolnica na Petrovoj gori; u ofenzivi na Kozari je bilo pobijeno mnogo partizanskih ranjenika, toliko mnogo da se ni danas ne zna koliko. Nakon bitke na Sutjesci lipnja 1943. godine pobijeno je 1300 ranjenika, 200 bolničarki, 30 liječnika i drugog zdravstvenog osoblja. U rujnu mjesecu 1943. godine je u bolnici u Otočcu pobijeno 12 ranjenika, a slično i u bolnici Stajnica u Hrvatskoj. A 1944. godine je u Krčanima Velikim pobijeno oko 100 ranjenika i bolesnika, zajedno s poznatim kirurgom dr Josipom Kajfešom. U 1944. godini su vojnici Wehrmachta ubili više od 1000 ranjenika i drugog osoblja.

U vezi s tim je važna zapovijed okupatora da se svaki akt usmiljenja prema jugoslavenskim partizanima smatra zločinom protiv njemačkog naroda. Zanimljivo je i to da su se nacisti hvalisali vojnim uspjesima kad bi pobili ranjenike i uništili bolnice. Upotrebljavali su specijalne jedinice i metode za njihovo pronalaženje, upotrebljavali su pse, promatrali iz zraka i stavljali u pokret špijunažu da bi ih otkrili.⁴

U SR Sloveniji su sva tri okupatora: njemački, talijanski i mađarski osudili naš narod na nacionalnu smrt. Htjeli su uništiti Slovence kao etničku cjelinu. Predvidjeli su 220.000 do 260.000 pripadnika našeg ionako brojno malog naroda za masovnu deportaciju, koju su namjeravali provesti u 5 mjeseci od svibnja do listopada 1941. Slovenska mjesta su pogotovu revnosno palili Talijani. Dakako, ovim što smo nabrojili nismo iznijeli sve zločine okupatora, niti sve njihove vrste. Već ovo što smo iznijeli pokazuje kakve su bile grozote okupatorskog nasilja.⁵

³ Josef Wulf: *Das Dritte Reich und die Kultur*, Hamburg 1966, Rarora Verlag.

⁴ Gojko Nikoliš: *O ratnim zločinima*, str. 235 do 237, vidi Zbornik JAZU — Simpozij drugi svjetski rat i mir među narodima, Zagreb 1972.

⁵ Tone Ferenc: *Nacistička odnarođivačka politika okupatora u Sloveniji*. Str. 221 do 229. Zbornik JAZU — Simpozij o drugom svjetskom ratu i miru među narodima, Zagreb 1972.

2.

Hitler se pobrinuo i za političku utemeljenost svojih postupaka. Bitna je njegova rasistička ideologija (Rassen-Ideologie) koja počiva na tome da narodom uvijek vlada poseban sloj koji ima »visoku biološku vrijednost«, koja se prije svega izražava u vojnim djelima, a koja se upotpunjavaju sa sposobnošću organiziranja i izgradnje. Takav rukovodeći sloj su po njemu Arijevci, prije svega sjevernjaci, što se utvrđuje po mjerama tijela i glave, a koji su navodno rođeni da postanu vođe.

S tom teorijom Hitler povezuje teoriju o »životnom prostoru«. U vezi s tim kaže da politika u jednoj državi mora narodu, sastavljenom od pripadnika vodeće rase, osigurati prostor koji treba da omogućući egzistenciju izabranoj rasi time što će joj pružati uvjete za zdrav život da bi bila što vitalnija. Prostor mora biti u razmjeru s rastom stanovništva, njegovom veličinom i postojećom plodnosti. S tim idejama je povezana i ideja agresivnog rata, koja je proistekla iz ideoloških, ekonomskih, antropoloških i vojnih razmatranja, koja slijede iz spomenutih ideja. Jednako važan je trebalo da bude i munjeviti rat (Blitz-Krieg), koji bi trebalo da prebrodi suprotnosti između objektivne spoznaje da rat može dugo potrajati i da vlastiti narod mora snositi posljedice produljenja rata. Tako je Hitler našao utemeljenost i koncepciji pljačkaškog pohoda i agresije nad drugim narodima.

Teoretičari rata u nacizmu daju apsolutnu premoć ratu oružja, ali koji mora započeti u povoljno vrijeme. Ako k tome dodamo precjenjivanje njemačke vojske i rasne nadređenosti germanskog naroda, možemo razumjeti cjelokupnu ideologiju nacizma koja kaže da uspjeh u ratu ovisi o trajanju i intenzitetu rata, o moralnim i ekonomskim snagama naroda koji ratuje, što je trebalo da opravda sve akte nasilja.⁶

Koncentracioni logori su po nacističkoj ideologiji trebali biti izraz biološkog rata i rezervoar za regrutiranje robova. U plinskim ćelijama je, međutim, po sadašnjoj približnoj procjeni pobijeno čak 6 milijuna ljudi. Mjeseca ožujka 1933. godine je po sadašnjim nalazima Heydrich napravio desetogodišnji plan rješenja židovskog pitanja. Nakon prvih pet godina bi morali nestati svi njemački Židovi a nakon drugih pet godina ne bi smio ostati na životu ni jedan Židov.⁷

3.

Svu grozovitost nacističkih zločina i sve masovno zločinstvo danas vidimo i po tome koliko su oni negirali, prikrivali svoja nedjela ili

⁶ Vidi Hitler: Mein Kampf, str. 236 dalje, 370 i sljedeće, 742 i sljedeće: Zwei Bände in einen Band. Ungekürzte Ausgabe.

⁷ Vidi obrazloženje nirnberške presude: cit. ad 1), pogotovu str. 93 do 106.

im pripisivali druge svrhe. Karakteristično je i to da su nacisti bili u stanju počiniti sva ta mnogobrojna i istodobno grozna nedjela i natovariti ih drugome, da bi na taj način izazvali simpatije naroda, koje su oni priželjkivali radi ostvarenja svojih ciljeva. Tu spada paljenje Reichstaga; pogrom Židova u tzv. Kristalnoj noći u 1938. godini; provokacija u Gleiwitzu 1939. g., atentat u tzv. Bürgerbräukelleru u Münchenu 1939. g., eksplozija koju je inscenirao Gestapo u Carigradu (1940. g. Pera hotel). Slična nedjela su bila ona koja je trebalo da omoguće dalja nedjela, ali koja su trebala da opterete druge ili su bila prikazana kao puka slučajnost ili kao akti običnog kriminala.

Po pisanju tih branilaca nacizma, Treći Rajh s Hitlerom se navodno borio samo za uklanjanje »versajskog diktata«. Po mišljenju tih povjesničara, nikad se ne smije zaboraviti da su rat Njemačkoj najavili Englezi i Francuzi; takvi povjesničari označavaju i Hitlera kao ličnost bez ikakve državničke sposobnosti, kao diktatora bez planova i unaprijed određenih ciljeva, koji da je radio samo na podlozi političkog oportuniteta kao improvizator bez određenog koncepta i koji navodno nije raspolagao određenim odgovarajućim aparatom.

Napade na strane zemlje prikazuju oni kao posljedicu odluka koje je Hitler navodno donio u posljednjem trenutku i to protiv savjeta svojih oficira i predstavnika industrije. Da su to sve bili akti improvizacije i očaja.

Prema tome iz svega navedenog se vidi da se tim prikazivanjima pokušava odbaciti sva krivica s njemačkih generala i njemačkih industrijalaca, i da i samoga Hitlera prikazuju kao manje sposobnu ličnost. Napad na Sovjetski Savez da nema ni imperijalističko ni pljačkaško značenje, nego da je riječ samo o borbi dvaju antagonističkih sistema s dijametralnim pogledima na svijet.

Zanimljive su i tvrdnje tih ljudi o koncentracionim logorima i o pokoljima naroda na okupiranim teritorijama. Navodno da ni to nije bilo provođeno po određenom planu, nego da je uglavnom bilo »nametnuto ratom u koji je Treći Rajh bio natjeran«. Da su logori bili institucije koje su prvotno bile uperene protiv kriminalaca i otvorenih protivnika nacističkog režima. Tek kasnije da su se koncentracijski logori pretvorili u sabirne centre za ratne protivnike. Da su postali ono što je navedeno, uzrok leži u prometnim teškoćama koje su poslije nastale i uzrokovale nedovoljnu opskrbu. A posljedice su bile: glad, bolesti i smrt.

Navodno da uopće i nije bilo plana za uništenje Židova. Mrtvih da nije bilo toliko koliko se obično navodi. Himmler i Heydrich su bili samo pristaše toga da se Židovi ise, a ne i da se ubiju. Da nisu znali za paljenje sinagoga (10. studenoga 1939), da su spremali samo iseljavanje. Njima da treba zahvaliti da je na taj način bilo potpomognuto osnivanje židovske države.

Po tvrdnjama tih pisaca na području Njemačke uopće nije ni bilo plinskih komora. Da su djelovale samo na području Poljske, a da su

bile građene isključivo iz higijenskih razloga. A da je njihova zlo-upotreba bila samo posljedica djelovanja lokalnih vlasti i njenih pomagača. Ta grozna i cinična tvrdnja je po prirodi stvari potkrijepljena s drugom, po prirodi jednakom, naime da nije dopušteno smatrati SS organizaciju zločinačkom organizacijom, nego redovnom vojnom formacijom od posebnog značenja. Da je, međutim, samo mali dio njihovih pripadnika imao posla s tajnom službom i s koncentracionim logorima.

Cjelokupni rat prikazuju takvi povjesničari kao nametnut, a njemački poraz kao »udarac nožem u leđa« i kao izvršenu izdaju. Zahtjev za bezuvjetnom kapitulacijom koji su postavili Saveznici, navodno da je uzrokovao da svaka akcija koja je trebalo da potpomogne mogućnost pobune protiv Führera, bude paralizirana. Prema tome da je Hitler kriv samo zato što je započeo rat i to pogotovu i protiv Sovjetskog Saveza, s kojim je bacio Njemačku u rat na dvije fronte. U brojnoj literaturi koju objavljuju prije svega njemački generali, žali se zbog »izgubljenih pobjeda« i naglašava da je njemačka vojna tehnika bila čudo od naoružanja.⁸

Spomenuta i samo u glavnim crtama opisana falsifikacija povijesti je očito i posljedica grižnje savjesti i pokušaja odbacivanja odgovornosti za strašne, neljudske zločine od Njemačke, a što dakako nije moguće s obzirom da su ti zločini apsurdni i nevjerojatni. Bilo bi potpuno pogrešno da se pri ocjenjivanju i vrednovanju spomenutih i drugih mistifikacija koje su bile učinjene, zadovoljimo samo s konstatacijom da je to samo zato da prije svega prikriju nacistička nedjela i svu njihovu strahovitost i zločinački karakter pripišu drugima ili drugim namjenama. Pravi razlog je dublji.

Važno je što je u svojem prilogu raspravi utvrdio dr Čalić koji je prije svega došao do zaključka da ljude koji se bave pisanjem raznih isprika za naciste i pokušajima pronalaženja raznih isprika za njihova djela, treba podijeliti u više vrsta. Na prvo mjesto ubraja pisce raznih memoara. Među njih spadaju prije svega razni generali i bivši nacistički šefovi i njihove udovice. Tu spadaju npr. Albert Speer, Franz von Papen, Baldur von Schirach, Hjalmar Schacht, a i Heydrichova udovica. U drugu vrstu dolaze razni publicisti, kao što je npr. David Irving i slični, zatim tu spadaju neki povjesničari kao Hans Mommsen, A. J. P. Taylor, Bernard Maser, Paul Rassinier i drugi. Razumljivo je da je velika većina tih pisaca upravo predestinirana da ublažuje III Reich a drugi su to postali branitelji iz drugih razloga. Međutim, svakako začuđuje znatan broj onih koji pokušava-

⁸ S proučavanjem spomenutih nacističkih mistifikacija se prije svega bavio dr E. Čalić, koji je prikupio brojne podatke, uvjerljivo ih analizirao i izveo nepobitne zaključke, koje su prihvatili poznati stručnjaci. Posebno u tom pogledu valja spomenuti radove: Paljenje Reichstaga i Ohne Maske. Za našu temu je važna spomenuta rasprava dr Čalića ad 2) koja sadržava sve podatke na koje se i pozivam — vidi podatke iz spomenute rasprave na stranama 19 do 62.

vaju oprati nacionalsocijalizam ili pokušavaju njegova nepravedna, zločinska djela minimalizirati i opravdati ih raznim razlozima, kao što je opravdanje da postupci nacista spadaju među normalne oblike ratovanja ili da su ratna potreba. Pokušavaju ih isto tako pripisati i priprostim ljudima, nedovoljno sposobnim za rasuđivanje. A ako ih baš moraju pripisati nacističkim glavešinama, to čine samo onda ako ne mogu negirati da su oni autori tih postupaka, ali istodobno govore o njihovoj neodgovornosti ili o ratnoj nuždi.

Dakako da se s obzirom na sudski dokazane činjenice, koje je dokazao međunarodni vojni sud u Nürnbergu i drugi sudovi nakon dugotrajnih, točnih, iznad svega objektivno vođenih procesa, s tim nije moguće složiti. Zato se treba baviti prije svega ciljevima takvog pisanja.

U vezi s tim treba dalje uzeti u obzir da je u vrijeme kad se utvrđivala krivica za počinjene zločine i kad se utvrđivala krivična odgovornost optuženih, naišlo razdoblje *hladnog* rata. S tog stajališta treba da mjerimo i razne pokušaje skidanja krivice s ratnih nacističkih zločinaca. Treba utvrditi u kakvoj vezi je takav postupak navedenih pisaca s interesima hladnog rata. Jasno je, naime, da utvrđivanje krivice za nacističke zločine ima prije svega značenje i za buduće generacije i za poslijeratna zbivanja i u drugim zemljama.

To znači da sav postupak raznih navedenih autora treba promatrati ne samo kao pokušaj skidanja subjektivne krivice bilo sa zločinaca bilo s cjelokupne Njemačke. Njihove napore za opravdavanje treba prije svega gledati sa stajališta interesa hladnog rata.

Izvjesno je da i ti zagovornici imaju interesa da operu nacističke nosioce vlasti svake krivične odgovornosti. Ali namjera tih autora je prije svega obezvrijediti važnost međunarodnog suda i obezvrijediti presudu i oduzeti joj važnost i značenje koje u stvari ima. Tako bi se oprali zločini i s tim bi uspio i pokušaj da se učini prihvatljivom tvrdnja da je riječ o postupcima koje je nametnuo rat ili da je riječ o djelima s minimalnim elementima krivične odgovornosti.

Ne smije se nikako ispustiti iz vida da je i nacistička propaganda i njihova taktika sve vrijeme rata težila za tim da održi javno mišljenje u uvjerenju o potrebi nastavljanja rata. Još u doba kad je bilo potpuno jasno da će Nijemci izgubiti rat, nacisti su i dalje pokušavali postići raspoloženje za nastavljanje rata, što je trebalo provesti na ovaj ili onaj način, bilo pomoću tajnog oružja koje je Hitler imao u planu ili s pripremama da se rat nastavlja u teško pristupačnim mjestima koja se mogu lako braniti i slično.

Istina je da su nacisti djelomično doduše i drugačijim sadržajima, u tome i uspjeli. U skladu s ishodom rata su morali napustiti ideju o tajnom oružju i o nastavljanju rata u drugim, teško pristupačnim mjestima. Međutim, moramo uzeti u obzir da je više milijuna nacista koji su još i danas na životu i koji su u najboljim godinama, u znatnoj mjeri očuvalo i svoj utjecaj u svijetu. Mnogi nacisti su se

posakrivali u raznim zemljama po svijetu u vrijeme hladnog rata. Mnogi nastupaju kao vojni stručnjaci ili kao sudionici ratova u različitim zemljama, ili kao aktivni ratni plaćenici.

Tu je i intelektualni izvor za sve pokušaje obezvređivanja pre-sude za ratne zločine. Nacisti su danas autori raznih društveno važnih nasilja, pojavljuju se kao teroristi i održavaju ratnu atmosferu najgrublje vrste te se brinu za to da se što više širi tlo za ratna razračunavanja, da se održavaju konfliktne situacije u svijetu koje treba da odvedu u rat.

Ja mislim da prva zadaća svih koji današnjih dana pokušavaju istražiti posljedice drugog svjetskog rata nije samo u istraživanju izravnih posljedica koje je ostavio drugi svjetski rat. To znači da nije riječ samo o onim posljedicama koje su izravno povezane sa samim drugim svjetskim ratom i koje se pokazuju kako u materijalnom tako i u duhovnom pogledu npr. za Njemačku, Italiju i ostale njima pridruženim zemljama (Japan, itd.). Treba istražiti i analizirati posljedice koje su nakon drugog svjetskog rata nastale prije svega u vezi s hladnim ratom koji se rasplamsao odmah nakon drugog svjetskog rata na raznim krajevima svijeta.

Drugom riječju, ne samo sadržaj socijalnih odnosa koji su u uvjetima hladnog rata nastali u zemljama koje su bile uvučene u hladni rat. Potrebno je detaljno istražiti faktore koji su uzrokovali da su neki narodi ili skupine ljudi postali agresori u hladnom ratu. Treba utvrditi tko su te osobe, kakav im je mentalitet, odakle potječu i kakve su im druge karakteristike. Jednako tako je važno i istražiti kakva sredstva je pojedina vrsta agresora upotrebljavala. Posebno je važno pitanje kakvu strategiju upotrebljava agresor i ima li među sredstvima posebnu ulogu oblik totalnog rata na strani agresora.

Spektar sredstava koji upotrebljavaju oni koji se zauzimaju za totalne ratove kakav si je zamislio Ludendorff vrlo je širok i obuhvaća razne vrste ljudskih akcija, ne samo u vezi s militariziranim, nego i u vezi s ostalim stanovništvom. Odlučujuće je da li oblik hladnog rata u koji se navedeni akteri upuštaju ima napadačko, agresorsko značenje, da li se probijaju oblici agresorskog rata, među koje spada i munjeviti a i pljačkaški rat. Treba voditi računa o tome da agresor obično primjenjuje ono što je zabranjeno ratnim pravom, npr. kemijski, bakteriološki rat i druge takve oblike rata.

Iz navedenih razloga je vrlo važna točna analiza ratnih konflikata i priprema koje u svakom ratu ubrzava onaj koji priprema rat. Znamo da većina sredstava nisu opasni sami po sebi, ali da mogu biti važni i nužni i za hladni rat, u kojem mijenjaju svoje odlike i upravo to može dovesti do uopćavanja raznih vojnih agresija.

Takve postupke možemo naći na najrazličitijim područjima, pa i na kulturnom, gdje određena aktivnost tolerira pojavu teškog nasilja.

U ovako kratkom sastavu ne može se govoriti o svim elementima koji su važni za održavanje štetnih posljedica drugog svjetskog rata.

Prije svega se izražavaju u posebnostima društvenog razvoja nakon drugog svjetskog rata. U vezi s njima treba reći da omogućavaju razvoj nekih pojava koje su izvanredno važne za izazivanje ratne opasnosti u vrijeme hladnog rata. Ipak vidimo da je većina njih mistifikacija i da su sva opravdavanja nacističkih zločina takva da prelaze trenutno značenje tumačenja pojava drugog svjetskog rata i da su u neposrednoj vezi s pojavama nastalim u uvjetima hladnog rata.

4.

Ako pomislimo na neke karakteristike koje je nacizam pokazao u drugom svjetskom ratu, kao dosljedno razvijanje imperijalizma, potpuna militarizacija cjelokupnog njemačkog života u državi i mišljenja, uključujući i organizaciju stranke, koja se temeljila na paravojnim načelima, na apsolutnom diktatorskom sistemu, i na značenje drugog svjetskog rata uopće, koji je bio u cjelini agresorski, onda treba reći da su sve te okolnosti tipične karakteristike za rasplamsavanje hladnog rata, pa prema tome i okolnosti koje se mogu pojaviti bilo gdje na svijetu. A s druge strane treba se složiti i s tvrdnjom sveučilišnog profesora Hofferera koji kaže da se nacizam i drugi svjetski rat ne može razumjeti bez prvog svjetskog rata i bez onoga što je iz njega proisteklo.⁹ Pa ipak treba prije svega naglasiti okolnost koja se, međutim, pojavila tek u drugom svjetskom ratu, naime pojava sistematskog uništavanja svega što se pojavljuje u ratu. Dođuše i ta okolnost je imala nešto osnova već u prvom svjetskom ratu, ali riječ je o tome, na što ne smijemo zaboraviti, da je naime Hitler zahtijevao da rat mora imati karakter totalnog rata, koji među ostalim sadržava prije svega karakteristiku totalnog nasilja, što je u drugom svjetskom ratu u stvari bilo i provedeno. Spomenuta tako brojna zločinačka djela koja pogađaju sve grane kako individualnog tako i društvenog života i koja se tiču svih vrsta ljudi, imaju osnovu u spomenutom totalnom nasilju.

Karakter totalnog rata je u svoj dosljednosti definirao tek 1935. godine Ludendorff na temelju vojnih teorija Clausewitzza (čija djela su bila ponovno izdana 1937. godine) i Schlieffena (vidi njegovo djelo *Cannae*, koje je bilo ponovno izdano 1936).¹⁰ Ludendorff je izričito naglasio da se do tada ni jedan političar nije znao uživjeti u totalni rat i ni jedan vojnik u politički život naroda i da je zato u prvom svjetskom ratu morao nastupiti slom. On je bio taj koji je istakao

⁹ Vidi Walter Hoffer: *Die Bedeutung des weltpolitischen Dreiecks Berlin — Rom — Tokio für die Entfesselung des Zweiten Weltkriegs*; str. 69 i slijedeće, posebno str. 74, u Zborniku JAZU, Simpozij o drugom svjetskom ratu i miru među narodima, Zagreb, 1972.

¹⁰ Vidi General Ludendorff: *Der Totale Krieg*, München 1936.

misao o nepobjedivosti njemačkog vojnika, i zaslužan je što je prihvaćena misao da je slom uzrokovan »zabijanjem noža u leđa«. ¹¹

Zanimljivo je da je u vezi s totalnim ratom Ludendorff mislio da on ne obuhvaća samo borbene ciljeve nego i život i dušu svakog člana naroda koji je u borbi. Zato je mislio da treba uvesti obavezno služenje u armiji, da treba povećati borbena sredstva i njihovu djelotvornost. Totalni rat je postao važan prije svega zbog umnožavanja i usavršavanja aviona i bombi svih vrsta. Smatrao je da avione treba upotrebljavati i u druge svrhe, naime kao propagandna sredstva namijenjena stanovništvu. Treba usavršiti radio-sredstva koja treba da šire vijesti na sve strane. Od Ludendorffa je preuzeta misao da »borba nije usmjerena samo protiv vojnih ciljeva neprijatelja, nego i protiv svih vidova otpora«. Pored rata oružja nastupa i rat privrede a s tim i onemogućavanje samog života protivnika. Pored rata oružja i privrede rađa se i ratna propaganda koja slama volju za otpor i duhovnu snagu protivnika. Totalni rat je po Ludendorffu nemilosrdan, zahtijeva sve i od muškarca i od žene. Politika i ratna aktivnost se moraju usko povezati i tako ostvariti jedinstveno i uzajamno iskorištavanje svih snaga. Posebnu ulogu je Ludendorff namijenio vojskovođi. On da mora učiniti sve što je potrebno za zaštitu života naroda i armije. On mora odrediti plan obuke i naoružanja i jedinstveni nastup vojske u slučaju mobilizacije. ¹²

Tih i sličnih misli se Hitler prije rata i u ratu točno držao i još ih je dopunio teorijama koje su bile potpuno u skladu s njima. Tu spada makijavelističko načelo »cilj opravdava sredstva« (Not kennt kein Gebot). To je temelj za kršenje svih međunarodnih pravnih pravila, a i svega prava uopće. Hitlerovo načelo je bilo »pravilno je sve što koristi državi« (Hitlerova parola izrečena 1939. godine na zboru stranke u Leipzigu). Tako je pravo postalo instrument vlasti. Totalni rat je rat svim sredstvima. Primjena sile je jedino načelo za oblikovanje državnosti nacističke države. Hitler je još 1942. godine poučavao »Wenn ich ein freies Land unterwerfe nur um ihm die Freiheit wiederzugeben, wo zu das?« i dalje »Wer Blut vergossen hat, hat auch das Recht die Herrschaft auszuüben«.

Prema tome možemo mirno utvrditi da se u operativnom pogledu sva zločinstva nacizma mogu razumjeti prije svega iz načela totalnog rata, koja postaju sve nasilnija, sve brutalnija, a djela nasilja postaju sveobuhvatnija. Iako nacizam nije uspio u cjelini ostvariti sve ono što je njegov sustav obuhvaćao, ipak je i na osnovi svega do sada navedenog očito koliko je strahota, barbarstva i trpljenja uzrokovao.

¹¹ Zanimljivo je da u prvom svjetskom ratu i o njemu nisu govorili kao o totalnom ratu, iako je već tada bio poznat taj izraz. To npr. jasno proizlazi iz poznatog i opsežnog spisa samog Ludendorffa: *Meine Kriegserinnerungen 1914—1918*. Taj spis je Ludendorff pisao djelomično još u Švedskoj do februara 1929. i upotpunjavao ga je do vremena koje sam označava »do dana kad je bio prihvaćen mir«.

¹² Vidi Ludendorff kao ad 10), str. 9, 21, 24, 25, 54 i slijedeće.

Ipak bi u vezi s navedenim podacima bilo pogrešno ako ne bismo istodobno utvrdili i da nacistički prvaci, što je uostalom razumljivo, nisu priznavali one prave ciljeve, kad su tumačili svoje nacističke ciljeve i namjene. Kad su opisivali svoja načela, nisu nikada priznavali ono što bi ljudi mogli osuđivati. Nisu opisivali svoje zločinačke namjere, uvijek su ih pokušavali prikriti, pogotovu bestijalnosti koje su počinili. Sve vrijeme, a posebno tada kada su se još borili za vlast, nastupali su kao aktivisti, koji su pokušavali prikazivati svoje postupke kao moralno opravdane radi dopustivih ciljeva. Pokušali su prikazati svoju borbu kao dopustivu borbu u okviru zakonitih ciljeva. U tom skrivanju stvarnih ciljeva leži i razlog za sve mistifikacije kojima su nacisti pokušali prikriti svoja bestijalna zločinačka djela. Isto vrijedi za nacističke organizacije, koje su u vrijeme svog djelovanja imale odlučujuću ulogu. Svoje postupke su pokušale prikazati kao moralno opravdane i zakonite.

Jedini izuzetak je napravio Hitler uz opću najavu u »Mein Kampf«, u osobnim razgovorima koje je 1931. godine vodio s poznatim publicistom Breitingom. Tu je prilično otvoreno priznao svoje prave ciljeve, što se ne može reći za druge njegove izjave. Ali tako je postupio zato što je tog poznatog publicista pokušao pridobiti na svoju stranu i zato što je prije razgovora dobio od Breitinga obećanje o potpunoj tajnosti njihovih razgovora.¹³

U vezi s opisivanjem groznih nedjela nacizma i spomenutim pokušajima raznih pisaca da ih prikažu potpuno drugačije, treba upozoriti koliko bi bilo opasno kad bi se njih smatralo vjerodostojnim. Ne smije se ispustiti iz vida da je o tim nedjelima svoju riječ već rekao spomenuti vojni sud u Nürnbergu i drugi sudovi i to na osnovi vrlo detaljne, svestrano vođene istrage potpomognute dokazima na kojima su temeljili svoju definitivnu presudu izrečenu glavnim nacističkim zločincima (presuda od 1. 10. 1945) i ostalima. U pitanju su bili najteži zločini koje su počinili dvadeset i četvorica optuženih i za koje je proglašeno krivima i osam nacističkih organizacija. Treba biti svjestan toga što bi značilo povjerovati spomenutim piscima a ne toj presudi međunarodnog vojnog suda i drugih sudova. U tom slučaju bismo dakako nasjeli onima koji pokušavaju voditi hladni rat na osnovi tvrdnji suprotnih presudama i koji pokušavaju obezvrijediti te presude. A to je upravo ono što pokušavaju postići branioци hladnog rata.

Već smo rekli da je pokušajima skidanja odgovornosti s nacističkog sistema i pojedinih njegovih aktera kumovao prije svega već razbuktali hladni rat. Zato je toliko važno ocijeniti kakvu ulogu su imali oni elementi koji su u drugom svjetskom ratu imali odlučujuću ulogu. Isto tako je bitno ustanoviti kakvu ulogu imaju i kakve oblike

¹³ Eduard Čalić: *Ohne Maske, Hitler-Breiting, Frankfurt/M 1968*. V. također zapisnik pukovnika Hossbacha od 5. XI 1937. o spremnosti za rat.

zauzimaju, te kako se razvijaju elementi strahovitog rata i totalnog nasilja u modernom društvu.¹⁴

Iskustvo nam pokazuje da je u svim oružanim sukobima i u svim sukobima u kojima se na bilo koji način primjenjuje nasilje, riječ o sukobima čija osnova je u elementima koji su imali ulogu u drugom svjetskom ratu. Pomislimo već na krizu koja je izbila u Alžiru ili u Južnom Tirolu. Isto se dogodilo u Belgiji kad je izbila kriza između Valonaca i Flamanaca. Pogotovu se oružano nasilje razvijalo u Koreji i u vijetnamskom ratu u Indokini. Slično je na Bliskom istoku, na Cipru, jednako je bilo u Grčkoj. Sve puno nasilja u onom dijelu Afrike koji se bori za oslobođenje. Tako bismo mogli i dalje nabrajati. Prema tome je razumljiva uloga Russellova suda. Moramo naime utvrditi da je opravdano tvrditi da je fašističko i nacističko nasilje moguće svugdje i da domovina nacizma i fašizma nije samo Njemačka i Italija. Totalno nasilje nije bilo karakteristično samo za drugi svjetski rat i tu je bio samo početak nedjela koja se danas događaju i drugdje po svijetu. I fašizam i nacizam imaju duboke korijene, jer su u uskoj vezi s totalnim nasiljem koje se može pojaviti bilo gdje u svijetu i na bilo kojem području.

Bacil totalnog nasilja se širi ne samo u ratu, nego i u miru. Do izraza dolazi u tzv. lokalnim ratovima koji postaju sve okrutniji i sve su sličniji globalnom ratu. Totalno nasilje se ne širi samo na područjima koja su u ratu, širi se bez obzira na to da li stanovništvo koje je njime zahvaćeno neposredno sudjeluje u ratu ili ne. Obuhvaća ne samo militarizirano stanovništvo, nego baš sve muškarce i žene i starce i djecu. Nema više teritorija koji bi bio izričito vojno područje. Nastaje i pojavljuje se svugdje, i u raznim oslobodilačkim ratovima, kako pokazuje povijest (Angola, Rodezija, Zambija i druge afričke zemlje). Totalno nasilje dolazi do izražaja u sukobima među narodima koji žive u pojedinoj državi (u Velikoj Britaniji i u Irskoj, Baskijci u Španjolskoj) ili među režimima koji vladaju u pojedinoj državi (u Čileu, u Argentini ili u Grčkoj, za vrijeme tzv. pukovničkog režima), gdje je riječ o borbi između demokratskog i diktatorskog režima. Totalno nasilje dolazi do izraza i kod raznih otpora, političkih i emigrantskih.

I u mirno doba je totalno nasilje sredstvo raznih fašističkih skupina i raznih terorističkih organizacija. Radi masovnog i individualnog afirmiranja određenih ideja primjenjuju najteže oblike nasilja, terorizam. To na žalost vrijedi za Italiju (Ordine nuovo, Nero, Movimento sociale italiano), Austriju (Nazionale Demokratische Partei, Heimatdienst sa svim učlanjenim organizacijama). Bacil totalnog nasilja se širi u raznim modernim pokretima u području kulture, gdje spada npr. u Jugoslaviji pojava crnoga humora, apsurdne umjetnosti, ludiz-

¹⁴ Ing. Simon Wiesenthal ocjenjuje da je poslije drugog svjetskog rata ostalo još oko 7.000.000 nacističkih koji danas imaju od 55—60 godina. Ing. Simon Wiesenthal na konferenciji o ovom pitanju u Milanu listopada 1976.

ma, itd. Od takvih pojava u kulturnim područjima (beletristika, film, kazalište) nije daleko do općeg obožavanja nasilja, a od tamo samo korak do primjene nasilja kao sredstva za rješavanje raznih sporova kako među pojedincima, među društvenim skupinama, među narodima, i među državama.¹⁵

5.

Danas posebnu brigu uzrokuje ogromna, gotovo nezamisliva masa novca koja se daje na naoružanje. Prema podacima SIPRI-ja je 1974. godine dano više od 210 milijardi dolara za naoružanje. Spomenuti iznos je jednak polovici nacionalnog dohotka siromašnije polovice čovječanstva. Istodobno je 15—20 puta veći od cjelokupne svote koja se daje za nerazvijene zemlje. Od 1950. godine se udvostručio iznos novca koji se daje za naoružanje.¹⁶

Zanimljivo je da obadviije supersile (SAD i SSSR) daju pretežni dio od navedene svote za naoružanje, odnosno 60%. Zemlje NATO pakta i Varšavskog pakta su u 1974. godini pokrivale više od 80% svih izdataka za naoružanje. Svijet postaje sve militariziraniji. Važno je da je od cjelokupnih navedenih svota udio SAD iznosio bar 31,5%, SSSR-a 29,4%, izdaci trećeg svijeta 17%, Velike Britanije 3,2%, Francuske 2,8% i ostalog svijeta 6,1% od svih izdataka za naoružanje u svijetu. Važno je i to da se u svijetu naoružanjem bavi 400.000 znanstvenika i visokoobrazovanih tehničara, što je polovica svih znanstvenika i tehničkog osoblja u svijetu.

Izdaci za naoružanje godišnje u svijetu iznose stotine i stotine milijarde dolara, što je četiri puta više od izdataka za medicinska istraživanja.

U 1944. godini još nije bilo nuklearnog oružja, dok danas već ima na desetine tisuća primjeraka. Prije trideset godina se nuklearno oružje moglo upotrebiti samo uz pomoć bombardera. Danas pored bombardera postoji nevjerovatno mnogo raznovrsnih oblika prenosnika, od međukontinentalnih balističkih raketa, preko podmorskih raketa, balističkih raketa srednjeg i kratkog dometa i sličnih vrsta. SAD i SSSR su razvili na desetine tisuća taktičkog nuklearnog oružja. Samo u Evropi ima na hiljade komada tog oružja. Oružja te vrste a koje se proizvodi u SAD, ima mnogo u SR Njemačkoj, Nizozem-

¹⁵ U već spomenutom intervjuu je ing. Simon Wiesenthal naglasio da u posljednje tri godine u Austriji nije bilo nikakvog procesa protiv nacističkih ratnih zločinaca.

¹⁶ SIPRI je kratica za naziv: Stockholm International Peace Research Institute, koji ima sjedište u Stockholmu u Švedskoj. Direktor je Frank Barnaby. Institut je osnovan 1966. godine. Financira ga švedski parlament. Institut posvećuje posebnu pažnju naoružanju u svijetu i dakako razoružanju.

skoj, Belgiji, Italiji, Velikoj Britaniji, Španjolskoj, Portugalu, Islandu, Turskoj i Grčkoj.

Međutim, SAD upotrebljava još više od 20.000 komada taktičkog nuklearnog oružja u Aziji (Koreja i Filipini); na tisuće nuklearnih oružja upotrebljava SAD na moru (bar 2500 komada na Atlantiku i Pacifiku). Samo dvije svjetske velesile upotrebljavaju ili imaju uskladišteno najmanje 10.000 komada taktičkog nuklearnog oružja.

A širom svijeta je preuzeto u naoružanje ili uskladišteno više od 20.000 komada taktičkog nuklearnog oružja. Vjerojatno i u SSSR-u postoji slična količina proizvedenog oružja, mada na žalost nema pouzdanih podataka o tome, jer SSSR ne objavljuje informacije te vrste.

Eksplozivna snaga taktičkog nuklearnog oružja je izvanredno velika, tako da premašuje sve moguće predodžbe. Vjerojatno prelazi sedamsto milijuna tona TNT, ili jačinu 50.000 hirošimskih bombi. Sličan je strategijski nuklearni arsenal u SAD, koji obuhvaća 500 strategijskih bombardera, 42 strategijske podmornice na nuklearni pogon, 1054 strategijske rakete bazirane na zemlji. Tome treba dodati termonuklearne glave raketa, kojih ima oko 8000 u SAD, a SSSR ih ima bar 2600. (Podaci prema SIPRI-u)¹⁶

Zatim postoji ogromna količina konvencionalnog (nuklearnog) oružja. Veliki strah od katastrofalnih posljedica nuklearnog rata je odlučno utjecao na razvoj konvencionalnog strategijskog oružja u posljednjih deset godina. Iako od Hirošime i Nagasakija u 1945. godini nije bila upotrebljena atomska bomba kao oružje, i dalje ostaje kao u krajnjem slučaju upotrebljivo najstrahovitije nuklearno oružje.

Nikada u povijesti čovječanstva nije vojska imala na raspolaganju toliko mnogo i tako različitog oružja. Ima mnogo novorazvijenih oružja, a i stare vrste su prilagođene današnjim mogućnostima. To znači da je sadašnje konvencionalno oružje u manjoj mjeri još nalik na ono ranije. U 1940. godini je bio poznat tip razarača nazvan SAD-Gearing. Bio je opskrbljen sa 6 topova od pet palaca i 6 od tri palca i 5 torpeda. Moderni razarač iste vrste iz 1974. godine je naoružan samo dvama topovima od pet palaca i koji imaju TV kontrolni sistem i koji mogu televizijski usmjeravati vatru na cilj. Vojni avioni su tako usavršeni da se čini da su iz drugog doba. Avion SAD F-15 nosi sa sobom i 20 mm protivavionski mitraljez, kojim se može ispaliti tisuću metaka u minuti. I novo oružje za bombardiranje iz zraka je raznovrsno i opskrbljeno kompjutorom. Njime pilot može dobiti informaciju o avionu koji otkrije očima ili radarom. Informacija kaže da li je otkriveni avion prijateljski ili neprijateljski, i shodno informaciji pilot može usmjeriti raketne bombe.

To su samo neke novosti kod tzv. konvencionalnog oružja koje je prije svega karakteristično po svojoj velikoj preciznosti.¹⁷

¹⁷ Svi podaci su preuzeti iz članka »Disarmament or Distruction« koji je izdao SIPRI 1975. godine. Str. 7, 8, 9, 11 i 12, 16 i 17.

I samo ti podaci već kazuju koliko je strahovito napredovala tehnika naoružanja, a u isto vrijeme i kako malo se pri tome mislilo na političke, socijalne i privredne posljedice takvog razvoja. To su strašni zaključci koji su više nego zabrinjavajući. Zapravo su presudni, jer omogućavaju uništavanje svega što čini život.

6.

Kao što znamo, izgledi za razvoj čovječanstva prije svega ovise o čovjekovu ponašanju i mogućnostima koje nastaju pod njegovim utjecajem. Ti izgledi su danas uopće uzevši zabrinjavajući i u nekim slučajevima upravo zastrašujući i to kako u mnogim materijalnim stručnim područjima, tako i u duhovnim. Isto tako znamo da je pokretač razvoja čovječanstva uvijek povezan s njegovim interesima i zato i s odnosima u koje ljudi stupaju na osnovi svojih spoznaja i ostalih svojih doživljaja.

Dakako da su pojave koje potječu od postupaka ljudi komplikovane i ovisne o raznim faktorima, a prije svega i o ponašanju drugih ljudi koji bi mogli biti neutralni ili pasivni prema dokazanim interesima, ali bi isto tako mogli postati i suradnici pri ostvarenju određenih interesa ili su pak njihovi protivnici. Njihovo ponašanje u tom smislu može biti više ili manje intenzivno. Te i važne vanjske mogućnosti mogu imati važnu ulogu pri čovjekovu radu na razvoju i zato je sav njegov rad više puta složen i teško razumljiv.

Da ne zalazimo dalje u takva razmišljanja, možemo opravdano tvrditi kako začuđuje da se čovjek tako lakomisleno ponaša baš u tim pitanjima koja se tiču njegove budućnosti. Tek sada, kada čovjeku prijeti uništenje ako nastavi dosadašnjim putem, počeli su ljudi koji imaju moć odlučivanja u rukama, uvažavati ono što je prirodno ako je ključ za spas čovječanstva u samim njegovim postupcima.

Taj put treba spoznati i to spoznanje sve više proširivati, a treba i prići sprečavanju svega što ometa realizaciju onoga što se spoznalo kao potrebno. S jednakim elanom treba prići i onome što omogućava mirni dalji razvoj čovjekova postojanja i rada.

Prema tome može se razumjeti velika važnost *Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji* koja je nedavno održana u Helsinkiju, i koja je istakla potrebu poduzimanja odlučnih mjera u korist očuvanja mira, što treba čim prije učiniti da bi se izbjegla opasnost međusobnog uništenja čovječanstva. Koliko je zabrinutost zbog toga došla do izražaja u Helsinkiju, pokazuje i odluka da se određenog datuma nađu u Beogradu da analiziraju kako se provode doneseni zaključci.

U stvari se konferencija u Helsinkiju na dovoljno autoritativan način prihvatila najprećih pitanja. Spomenuću samo nepovredivost granica, diskusiju o temeljima koje treba prije svega uzimati u obzir prilikom određenih akcija. O njima će raspravljati drugi, a ja ću samo spomenuti potrebu o ukidanju svake nejednakosti, gdje su potencijal-

ni izvori velikih sukoba. Tu spada i zalaganje za ravnopravne odnose među narodima i narodnostima i raznim etničkim grupama, zatim uklanjanje jaza između razvijenih i nerazvijenih naroda, i potreba za prenošenjem moderne tehnologije onima koji još nisu dovoljno razvijeni i slično.

Budući da totalni rat i s njim totalno nasilje može obuhvatiti sva područja čovjekova djelovanja, treba spoznati da je svaki pojedinac važan za uklanjanje opasnosti od totalnog nasilja. Da bismo se suprotstavili nasilju i takvom obliku odnosa među ljudima gdje se netko mora podvrgavati naređenjima popraćenih prijetnjom primjene sile, treba se zauzimati za primjenu drugih sredstava, pogotovu kada je riječ o odnosima u koje moraju stupati skupine ljudi koji moraju ispuniti javne obveze. Ta druga sredstva moraju temeljiti na ideji tolerancije, raspravljanja, sporazumijevanja, razumijevanja danih prava i moralno opravdanih interesa drugih. Treba posvetiti pažnju mogućnosti sinteze i razvijanja drugih kompromisa.

Protiv težnji koje se u odnosima među ljudima razvijaju lakomisljeno i nedovoljno odgovorno, treba se suprotstaviti tako što ćemo svoj rad sa svom ozbiljnošću i odlučnošću usmjeriti ka dosljednom humanizmu u duhu kojeg treba da se ponašaju ljudi u svim materijalnim područjima i u područjima duhovnog života. Samo tako će se u modernom društvu moći da stvore odnosi koji će biti mogući u razoružanom društvu. A sve to stvara i potrebu za uređenim odnosima među ljudima, ali koji će biti izraz spontanij odluka. Tu spadaju dostignuća racionalnog samoupravljanja, participacije, pa i neposredne demokracije. Odnosi među narodima, koji se temelje na načelima jednake mogućnosti i jednakog odnosa prema svima od odlučujuće su važnosti ne samo među manjim društvenim zajednicama nego i među narodima i dakako među državama. Tu spadaju načela nesvrstanosti, koja su u biti i načela racionalne samouprave koja temelje na miroljubivoj, aktivnoj, ravnopravnoj i kreativnoj samoupravnoj koegzistenciji. I ovdje moram naglasiti što sam već jedanput napisao: »Već unutar države treba učiniti sve da se moguća žarišta za društvene konflikte iz kojih mogu nastati široki i veliki društveno važni konflikti koji mogu prerasti u velike ili male ratove, rješavaju mirno unutar zainteresiranih društvenih skupina.«

Treba reći da čovječanstvo ima na raspolaganju dovoljno aktivnosti i organizacija koje su došle do izraza za svestranu realizaciju tih i sličnih razvojnih mogućnosti i koje su protiv sadašnjih i budućih vojnih sukoba. Međutim, ono što smeta je da ima ljudi koji žive a da ne čine sve što je potrebno, kao da se njih to ne tiče. Samo tako je moguće razumjeti da ima malo ljudi koji se zanimaju za rad tih organizacija i koji bi se bavili pitanjem što treba učiniti da se spriječi najteže zlo koje prijeti čovječanstvu. Tu spadaju razne organizacije kao što je SIPRI, organizacija Pugwash (Pugwash Conferences on Science and World Affairs, London), zatim načela organizacije Svjetskog mira preko prava, isto tako i načela »Lige za prava čovjeka«, a i briga

za njegovanje partizanskih tradicija koje treba stalno da se obrađuju u muzejima i sličnim organizacijama, gdje treba da se ti podaci populariziraju. Nije nevažno i to da vaspitno obrazovna, stručna, a i znanstvena djelatnost stalno treba da budu prožete načelima koja će doprinostiti načelima mira. U to se uključuje i pokret koji bi morao biti općenit i koji izražava težnje organizacije »Društvo i znanost«. To je samo nekoliko aktivnosti kojima treba posvetiti svu pažnju da bismo koliko je moguće slijedili težnje koje koriste miru i sprečavaju sve što bi u društvenom razvoju moglo postati štetno.

